

HET VORSTELIJK DOMEIN TE GENT (ca. 1385 - ca. 1453): SPEELBAL TUSSEN VORSTELIJKE CENTRALISATIE EN STEDELIJK PARTICULARISME ? *

door

Marc BOONE

1. HET VORSTELIJK DOMEIN TE GENT : ELEMENTEN EN INZET VAN HET CONFLICT MET EEN PARTICULARISTISCH STADSBESTUUR

Wanneer Filips de Stoute op 13 december 1385 met de stad Gent de zogenaamde vrede van Doornik afsloot, waardoor een einde kwam aan de sinds 1379 woedende Gentse oorlog, impliceerde dit vanwege de vorst een aanvaarden in de meest algemene bewoordingen van de Gentse privileges en gebruiken¹. Dit geheel van voorrechten en aanspraken vormde de juridische onderbouw van het stedelijk particularisme, dat gericht was op het vrijwaren van de economische, politieke en juridische aspiraties van de stad over haar direct hinterland en bij uitbreiding over het gehele graafschap, dewelke in de loop van de 14de eeuw gestalte hadden gekregen. Het lag voor de hand dat, naarmate de Bourgondische hertogen meer en meer energie zouden besteden aan de uitbouw van hun Hausmacht in de Nederlanden, een proces dat na de herschikking van de politieke evenwichten en allianties in West-Europa n.a.v. de conferentie van Atrecht in 1435 in een versnellingsfase terecht kwam, deze staatsvorming onvermijdelijk met het stedelijk particularisme in conflict zou komen. De open militaire confrontatie tussen Gent en Filips de Goede waartoe dit alles aanleiding gaf en die uitliep op de vrede van Gavere (28 juli 1453) waarbij het Gentse particularisme gevoelig werd teruggeschroefd, zijn genoeg bekend. De wrijvingen en min of meer open conflicten die tussen de vredes van Doornik en Gavere aan de oppervlakte kwamen, zijn dit heel wat minder, al werd recent de aandacht op enkele van de meer spectaculaire krachtmetingen gevestigd². In onderstaande

(*) Gebruikte afkortingen : ARA : Algemeen Rijksarchief (Brussel) ; ADN : Archives départementales du Nord (Lille) ; BCRH : Bulletin de la Commission Royale d'Histoire ; RAG : Rijksarchief te Gent ; RK.AL : fonds Rekenkamers, acquis de Lille ; SAG : Stadsarchief Gent.

(1) Over deze vrede van Doornik, de wijze waarop ze tot stand kwam en de verdere verhouding tussen de stad Gent en de nieuwe Bourgondische machthebbers, cf. M. BOONE, *Gent en het Bourgondische staatsvormingsproces (ca. 1385 - ca. 1453). Een financiële en sociaal-politieke geschiedenis*, RUGent, 1987-88, onuitgegeven doctoraatsverhandeling (o.l.v. prof. dr. W. Prevenier), Band 2, pp. 453-500.

(2) Onder meer in : W. PREVENIER, De charmes van de diplomatie : centraliserende hertogen van Bourgondië in de (machts-)balans met een autonomistisch Gents stadspatriciaat, 1379-1438, in : *Naamkunde*, 17, 1985, [*Feestbundel voor Maurits Gysseling, II*], pp. 293-300, en M. BOONE, Particularisme gantois, centralisme bourguignon et diplomatie française. Documents inédits autour d'un conflit

bijdrage willen we aandacht vragen voor een op het eerst gezicht niet voor de hand liggende potentiële twisthaard : het vorstelijk domein in de stad Gent zelf en wat daarvan in de Bourgondische periode overbleef ³.

Ca. 1300 was een proces waarin het Gentse schependom naast jurisdictie ook geleidelijk aan eigendom verwerfde op heel wat gronden die voordien aan de graaf hadden toebehoord, ten einde gekomen ⁴. Toch waren enkele eilandjes van vorstelijk bezit bestaande uit gronden, rechten en functies overgebleven. Ten dele waren ze door de graven in leen gegeven ⁵, andere zoals de residenties Posteerne en het Prinsenhof bleven direct ten behoeve van de vorst beschikbaar, of ze waren inmiddels als residentie in onbruik geraakt en ter beschikking van een centrale instelling gesteld, zoals het Gravensteen dat tijdens de door ons bestudeerde jaren grotendeels als standplaats aan de Raad van Vlaanderen was toegewezen. Ze hadden evenwel dit gemeen dat ze een eigen juridisch statuut behielden en als dusdanig niet aan de rechtspraak van de stedelijke rechtbank onderworpen waren ⁶. In de context van het particularistische Gent stond dit statuut herhaaldelijk onder druk. Elke uitbreiding van het stedelijk particularisme ten nadele van de vorstelijke rechten, en o.m. van de domaniale rechten van de vorst werd dan ook door de stad als een overwinning beschouwd, en omgekeerd door de vorst en zijn ambtenaren als een aantasting van de vorstelijke waardigheid. Zo kan op een memorandum gewezen worden dat kort na 12 november 1435 vermoedelijk van de Rijksse rekenkamer is uitgegaan en dat ten behoeve van de Bourgondische administratie enkele richtlijnen bevat „Pour rescripre aux echevins de Gand. L'en doit remonstrer que la cognoissance du domaine de monseigneur le conte de Flandres appartient a lui, ou aux gens de ses

entre Philippe le Hardi, duc de Bourgogne et Gand en 1401, in : *B.C.R.H.*, CLII, 1986, pp. 49-62.

(3) Een algemene, allesomvattende studie van het vorstelijk domein is voor de Bourgondische periode voorlopig enkel voor de regering van de eerste Bourgondische hertog uit het geslacht der Valois voorhanden, cf. A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Les finances du duc de Bourgogne Philippe le Hardi (1384-1404)*. *Economie et politique*, Brussel, 1984, [ULB, *fac. de Philosophie et Lettres*, t. LXXXX], voornamelijk de pp. 55-214 (passim). Een indruk van de opbouw van het Vlaamse domein doet men het best op aan de hand van het bronnenoverzicht van R.-H. BAUTIER, J. SORNAY en F. MURET, *Les sources de l'histoire économique et sociale du moyen âge. Les états de la maison de Bourgogne. Vol. I. Archives des principautés territoriales. 2 Les principautés du Nord*, Parijs, 1984, pp. 73-153.

(4) Een overzicht van dit proces (met de nodige rechtzetting van vele onduidelijkheden en foute interpretaties in de oudere literatuur) bij : H. VAN WERVEKE, *Kritische studien betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent*, Antwerpen-Parijs-Amsterdam, 1933, [RUGent, *werken uitgegeven door de faculteit van de letteren en wijsbegeerte*, nr. 69], pp. 70-76.

(5) Een opsomming hiervan treft men aan bij : G. DES MAREZ, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre*, Gent, 1898, [Université de Gand, *recueil des travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres*, n° 20], pp. 138-144.

(6) Ze ressorteerden daarentegen onder het leenhof van de Oudburg, cf. D. BERTEN, *Contume du Vieuxbourg de Gand (introduction)*, Brussel, 1904, [Contumes des Pays et comté de Flandre. *Quartier de Gand*, tome VII], pp. 424-463.

comptes a Lille" 7. De conflictstof waarover in dit memorandum sprake is, de pogingen van de Gentse schepenen om vorstelijke ambtenaren of onderdelen van het domein aan hun rechtspraak te onderwerpen dateren uiteraard niet van 1435. Reeds in een brief die de rekenkamer in januari 1425 (n.s.) aan de procureur-generaal richtte was er sprake van „qu'au-tresfois, eschevins de Gand ont esclairy et declaré que leur intention n'estoit pas d'emprendre ou cognoistre sur les offices ou domaine de notre dit seigneur, ains en laisser la cognoissance la ou elle doit appartenir" 8. Daar blijkt in de praktijk weinig van in huis te zijn gekomen, toch reageert de overheid met opvallende voorzichtigheid. De rekenkamer stelt namelijk de procureur-generaal van haar beslissing op de hoogte om eerst bij (de Gentenaar!) Hendrik Utenhove, lid van een aan de vorst verknocht geslacht van topambtenaren 9 informatie in te winnen, waarna hij opdracht krijgt om „poursuiver par gracieuse maniere devers les dis eschevins (...) et vous employer tellement a la conservacion de la seigneurie et domaine de notre dit seigneur, qu'il n'y soit point foulé". Amper twee jaar nadien is een erg gelijkaardig probleem aan de orde: de Raad van Vlaanderen stuurt immers op 10 augustus 1427 een brief naar kanselier Nicolas Rolin „faisans mencion de l'empeschement que les eschevins de Gand vouloient mettre ou cepage d'icelle ville en entreprennant sur la demaine de mon dit seigneur le duc" 10. Ofschoon dit conflict over de gevangenis niet bepaald op het belangrijkste onderdeel, zeker niet inzake opbrengsten, van het vorstelijk domein in Gent betrekking heeft, blijkt uit het feit dat van meetaf aan de top van de Bourgondische staat in deze zaak meegeëngageerd wordt, hoe dergelijke botsingen steeds in principiële termen gesteld en op hun verste consequenties getaxeerd werden. Waarbij dient opgemerkt dat zelfs financieel onbeduidende domaniale inkomsten voor de vorst een extra belang hadden, omdat ze hem in staat stelden ambtenaren en lager personeel dat met het beheer belast was aan zich te binden 11. Op dit terrein toegeven aan de druk van een particularistische schepenbank impliceerde derhalve niet alleen verlies aan inkomsten maar

(7) ARA, Rk., cartons, nr. 425. Ongedateerd stuk (op papier). Blijkens de inhoud, i.c. een uitdrukkelijke verwijzing naar de annulatie door de Gentse schepenen op 12 november 1435 van een verbanning door hun voorgangers tegen een zekere Roland du Bois uitgesproken, als reactie kort na deze rechtshandeling te dateren.

(8) ARA, Rk. 45857, f° 168 v°-169 v°, verzameling van afschriften (17e-18e eeuw) van brieven uitgaande van de Rijksse rekenkamer.

(9) Diverse Utenhove's wisten in deze periode en later tot de top van de Bourgondische staat door te dringen, cf. M. BOONE, *art. cit.*, p. 100, noot 78.

(10) ARA, Rk. 21802, f° 7 v°-8 r°, hetzelfde rekeningfragment meldt aangaande het met dezelfde bode teruggestuurde antwoord van de kanselier, dat de hertog zelf een brief naar de Gentse schepenbank zou sturen i.v.m. deze zaak „par la maniere que mes diz seigneurs du conseil lui avoient avisé et contenu estoit en leurs lettres".

(11) Dit blijkt ondermeer uit de speelhuizen die in Vlaanderen, met betekenisvol als uitzonderingen de grote steden Gent en Brugge, tot het vorstelijk domein behoorden: J. VAN HUMBEECK, *Exploitation et répression des jeux d'argent en Flandre aux XIVe et XVe siècles*, in: *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XLVI, 1978, p. 330 en 332.

ook, en vooral, aan prestige. Dit blijkt uit de scherpe bewoordingen waarin de Raad van Vlaanderen op 28 en 31 oktober 1433 aan de in afwezigheid van de vorst met het landsbestuur gelaste edelen melding maakt van enkele recente optredens van de Gentse schepenen die ondermeer „avoient prins congnoissance sur l'espier de Gand, anchienne demaine de mon dit seigneur". De onderneming van de Gentse schepenen die er terzelfdertijd op uit waren om alle appels in beroep in hun kwartier aan de vorstelijke rechtbanken te onttrekken, wordt door de juristen van de Raad van Vlaanderen ingeschat als een poging „pour totalement destruire les seigneurie et noblesse de mon dit seigneur" ¹².

Het weze uit wat voorafgaat duidelijk dat het touwtrekken tussen vorst en stad over bepaalde elementen van het vorstelijk domein, een zoveelste concretisatie vormt van de fundamentele machtsstrijd die zich tussen hen afspeelt. In wat volgt gaan we dan ook niet enkel de omvang na van de inkomsten die de vorst uit zijn domein in Gent wist te halen, maar zullen we eveneens stilstaan bij de figuren die als ontvangers of leenmannen van dit domein te Gent optraden. Men mag immers als werkhypothese vooropstellen dat een dergelijke functie bekleden in de toenmalige context een bijna automatische politieke stellingname aan de zijde van de vorst impliceerde, of getuigenis aflegde van de erkentelijkheid en het vertrouwen van deze laatste, dat niet zelden op zijn beurt het gevolg was van een beleden politiek engagement. Volgende elementen uit het vorstelijk domein komen hierna aan bod : de tollens, de spijker en de ammanschappen en de ondergeschikte juridische ambten. Door hun ambtelijk karakter lenen ze zich immers bij uitstek voor een evaluatie van het hierboven geschetste spanningsveld tussen stedelijk particularisme en vorstelijke centralisatie. Op het tweede belangrijke luik van het vorstelijke domein, de diverse residenties, komen we in een latere bijdrage terug. Vanuit onze vraagstelling werd bewust, en na steekproeven in mogelijke alternatieve bronnenreeksen, voor het bij voorkeur aanwenden van de rekeningen van de algemene ontvanger van Vlaanderen en Artesië geopteerd ¹³.

2. DE TOLLEN

Tollens worden door E. Van Cauwenberghe bij zijn overzicht van de domaniale bestanddelen als spanningspolen bij uitstek tussen heerlijke en stedelijke of particuliere belangen gekarakteriseerd ¹⁴. Ofschoon ze

(12) ARA, Rk. 21806, f° 14 v° - 15 r°.

(13) Een overzicht bij R.-H. BAUTIER en J. SORNAY, *op. cit.*, pp. 49-55. De alternatieve reeksen die in eerste instantie hadden kunnen aangewend worden zijn : enerzijds de rekeningen van de „renenghelle" : deze worden zo goed als volledig in de rekeningen van de algemene ontvanger (waarvan er bovendien meer bewaard bleven) overgenomen en anderzijds de grote brieven die om gelijkaardige redenen niet systematisch doorgenomen werden, cf. *ibidem*, pp. 75-77.

(14) E. VAN CAUWENBERGHE, *Het vorstelijk domein en de overheidsfinanciën in de Nederlanden (15de en 16de eeuw). Een kwantitatieve analyse van Vlaamse en Brabantse domeinrekeningen*, s.l., [Gemeentekrediet van België, historische uitgaven pro civitate, reeks in 8°, nr. 61], 1982, p. 93.

ook nog tijdens de Bourgondische periode in Vlaanderen tot de belangrijkste vorstelijke inkomstenbronnen behoorden (met het Brugse tollencollegium Brugge-Damme-Sluis als koploper), waren toch vele onder hen in de loop der tijden in handen van particulieren geraakt¹⁵. Dit laatste schijnt ook te Gent het geval te zijn geweest.

Pas voor het eerst in de op 1427 betrekking hebbende vijfde rekening die Gautier Poulain als algemeen ontvanger van Vlaanderen en Artesië indiende, wordt in het daarvoor aangewezen hoofdstuk, dit m.b.t. de ontvangsten uit de „rentes hors renenghe”, van tolinkomsten uit Gent gewag gemaakt: „du tonlieu en la ville et chatellenie de Gand, appellé de gheleeden, appertenant au dit tonlieu de Ruplemonde”¹⁶. Deze inkomstenbron, goed voor gemiddeld zowat 100 lb. par. per jaar keert voortaan jaarlijks terug, met een logische onderbreking tijdens de oorlog tussen Gent en Filips de Goede¹⁷. Aangaande de antwoorden op de vragen: waarom deze tol plots in 1427 in de rekening van de algemene ontvangers van Vlaanderen en Artesië opduikt, en op welke aloude Gentse tol hij kan teruggaan, tasten we volkomen in het duister. Uit de manier waarop de betreffende inkomst in deze rekeningen evenwel aangekondigd wordt, kan een eventuele boekhoudkundige afsplitsing uit de inkomsten van de tol van Rupelmonde afgeleid worden. Of het ogenblik waarop dit gebeurde ook samenviel met het door afkoop of vererving opnieuw in vorstelijke handen raken van deze tol zal verder onderzoek moeten uitwijzen. Dat het echter uitdrukkelijk gaat om een tol die zowel in de stad als in haar kasselrij geïnd werd en dat daarnaast de gemiddelde opbrengst aan de lage kant lag, dienen er ons echter voor te hoeden hierin een opvolger van de aloude grafelijke tolleren te willen herkennen.

Deze tolleren, zes in totaal, werden alle door Boudewijn IX op 15 juli 1199 van nieuwe tarieven voorzien¹⁸. Het feit dat er uit de daaropvolgende periode geen nieuwe toltarieven van een dergelijke omvang bekend zijn, en dat uit de teksttraditie van deze toltarieven opvallend blijkt hoe ze nog in de loop van de 14de en de 15de eeuw herhaaldelijk in (stads)cartularia werden gecopieerd en zelfs vertaald, kan erop wijzen dat ze ook dan nog actueel waren¹⁹. De belangrijkste tussentijdse her-

(15) A. VAN NIEUWENHUYSEN, *op. cit.*, p. 180.

(16) ADN, B 4096, f° 8 r°.

(17) In zijn rekening over de jaren 1452-53 noteerde algemeen ontvanger Laureins De Maech: „du dit tonlieu es ville et chatellenie de Gand, il a esté en non valoir depuis la dicte veille de Pasques mil CCCC cinquantedeux, pour cause de la guerre qui commença au dit jour de Pasques mil CCCC cinquantedeux jusques au jour de la paix”, ADN, B 4103, f° 15 v°.

(18) Cf. de uitgave (met de teksttraditie waarvan hierna sprake) bij: W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191 - aanvang 1206) dl. II, uitgave*, Brussel, 1964, KCG in - 4°, pp. 226-248 (nrs. 106-111). Het gaat over de tolleren bij de Brabantpoort, de zogenoemde Wasselintol, de tolleren bij de Drongenpoort, de tolleren binnen de stad, de tolleren bij de stenen brug van Sint-Jacobs te Gent en de tol te Schelderode bij Gent.

(19) Algemene regels zijn hierbij niet te formuleren: voor elk geval zal de toestand van de overlevering enige aanduiding bevatten, zoals de opvolging door nieuwe of herwerkte tarieven, het aantal afschriften en de periode waarover men deze blijft aanmaken, enz., cf. G. DESPY, *Les tarifs de tonlieux*, Turnhout, 1976, [*Typologie des sources du moyen âge occidental, A-IV 1*, fasc. 19*], p. 34.

schikking van de tollén in Vlaanderen die tijdens de regering van Margareta van Konstantinopel in 1271 haar beslag kreeg, leverde alvast geen nieuwe tarieven van een dergelijke omvang op²⁰. Uit 1298 dateert dan weer een aanwijzing dat graaf Gwijde zijn algemene ontvanger voor de rest van diens leven met de Gentse tol zou begiftigd hebben²¹. Vermits reeds in het door gravin Margareta in 1271 uitgevaardigde tarief van de rechten van een „li sires Aisso” sprake was, mag men veronderstellen dat reeds voor deze datum een deel van de rechten op een tol in Gent in handen van de heren van Aishove was geraakt. J. Walters veronderstelt dat deze laatsten zich reeds voor 1230 als enige leenheren van de tol in kwestie hadden weten op te werpen²². Vermits in zowat alle hierna ter sprake gebrachte bronnen de tol van Aishove vermeld wordt, verdient het uiteraard aanbeveling uit te maken met welke van de zes onder Boudewijn IX onderscheiden tollén deze overeenstemt. Blijkens de teksttraditie van deze zes toltarieven bevat slechts een 16de eeuwse vertaling in haar rubriek een uitdrukkelijke verwijzing naar „den thol van Ghend, die men nu zeecht van Haeishove”²³; deze vertaling heeft betrekking op de tol binnen de stad („*theloneum Gandense infra oppidum*”). Een stedelijk verpachtingsprotocol uit 1486 vermeldt de verplichting voor de pachter van het wolhuis „te betaelne trecht van der tholle van Ayshove zonder der stede cost”²⁴. Dit waagrecht had in concreto betrekking op wol, ijzer, kaas en boter en roet, terwijl uitgerekend in het toltarief van de tol binnen de stad sprake was van betalingen niet enkel aan de tollenaar maar uitzonderlijk eveneens „*ponderario*” (aan de waagmeester) voor was, wol, kaas en boter²⁵. Met betrekking tot de precieze situering van deze tol van Aishove kan terloops worden opgemerkt dat hij kennelijk betrekking heeft op de oude haven in het centrum van de

(20) Voor de context van de toenmalige grafelijke financiële politiek, cf. T. LUYKX, *De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijke patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margareta van Constantinopel (1244-1278)*, Brussel, 1961, [*Verhandelingen Koninklijke Academie, Klasse der Letteren, nr. 39*], pp. 193-194. Een uitgave van de tarieven die in het kader van dit grafelijk optreden in mei 1271 voor diverse tollén op de Schelde en de Scarpe werden afgekondigd, cf. L. A. WARNKOENIG et A. E. GHELDOLF, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305, t. II*, Brussel, 1840, pp. 480-483. De aldaar opgesomde tollén die op Gent betrekking hebben wijzen op een reeds ingezet proces van vervreemding van de grafelijke tollén vermits men de tolopbrengsten omschrijft die toekomen aan de burggraaf, aan heer Rogier van Montaigne, de heer Aisso (Ayshove), aan heer Matthias van Sint-Baafs, de abt van Sint-Pieters, eerder dan dat van een totale en systematische herschikking van de onder Boudewijn IX uitgevaardigde tarieven sprake zou zijn.

(21) D. E. QUELLER en E. E. KITTELL, Jakemon of Deinze, general receiver of Flanders, 1292-1300: a study in administrative history, in: *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, LXI, 1983, p. 317.

(22) J. WALTERS, *De heerlijkheid Aishove te Kruishoutem en haar heren*, Gent, 1949, p. 21.

(23) W. PREVENIER, *op. cit.*, dl. II, p. 239.

(24) SAG, reeks 145, nr. 1, f° 6 v°.

(25) W. PREVENIER, *op. cit.*, dl. II, pp. 242-243: artikelen nrs. 21-23, waar bij dient opgemerkt dat uitgerekend deze drie artikelen waarin van een waagrecht sprake is gegroepeerd in het tarief voorkomen.

stad waar aan de voet van het grafelijk castrum een vroeg tweede portus is tot bloei gekomen, vermits zowat alle teksten de Veebrug (nu Grasbrug) als een essentieel onderdeel van het betreffende leen beschouwen, en een tekst uit 1409 verder nog preciseerd „du tonlieu d'Aissove assis en la paroisse Saint-Michel à Gand”²⁶.

Een laatste voorbeeld uit de praktijk tenslotte om de band tussen de tol van Aishove en het oude door Boudewijn IX voor de tol binnen Gent uitgevaardigde tarief aan te wijzen, levert een vonnis van de schepenen van de keure d.d. 21 november 1442. Mattheus De Ruusschere wordt dan immers veroordeeld om in naam van de koopman Godefroit de Bouckel het verschuldigde recht voor door Gent gevoerde zalm te betalen aan Wouter Vander Zickelen die als pachter de ontvangsten uit de tol van Gent, genaamd de tol van Aishove (door Pieter Vander Zickelen in leen gehouden) int²⁷. Godefroit had namelijk gepoogd de zalm als haring de tol te laten passeren. In hun vonnis herinneren de schepenen aan het tarief voor zalm waarbij zij in het middelnederlands een letterlijke vertaling geven van het desbetreffend artikel nr. 19 uit de tarieflijst van 1199²⁸.

Tijdens de door ons bestudeerde periode exploiteerden de heren van Aishove, achtereenvolgens afkomstig uit het huis van Rochefort en vanaf kort voor 1419 uit het huis van Schorisse²⁹ niet langer meer zelf de

(26) ARA, Rk. 14109, f° 5 v° (rekening van Vranke Van Wybrouc, baljuw van de Oudburg, 6 mei - 16 september 1409). Twee vermeldingen waarin de tol van Aishove weliswaar als de tol binnen Gent maar dan toch „ter Mudepoorten waerts” (SAG, reeks 330, nr. 19, f° 314 v°, in een vonnis van de schepenen van gedele d.d. 19 april 1429 n.s.) of „de tol tot Meulestede” genoemd wordt (SAG, fonds Morel de Boucle-Saint-Denis, nr. 298, in dorso) zijn hiermee niet noodzakelijk in tegenspraak. Een leenboek van de lenen gehouden van het leenhof van Nevele uit 1460 preciseerd immers dat in de 15de eeuw de tol van Aishove zowat de tol binnen Gent moet geworden zijn „van alle manieren van goederen neyt uitgesteken noch gesondert dat binnen der stede van Ghendt, den poorten ofte vrijheden der selver stede ghebrocht wordt, ofte sal worden, het sy te schepe, te wagene, te peerde of te voet”, cf. Ch.-L. DIERICX, *Mémoires sur les lois les coutumes et les privileges des Gantois*, Gent, 1817, t. I, p. 171. Een gedecentraliseerde exploitatie (o.m. aan de Muide en bij Meulestede) lijkt in het kader hiervan dan ook aanvaardbaar. De rekeningen van *relevia*, die voor het van het leenhof van de Oudburg afhangend gedeelte van de tol van Aishove betaald worden, hebben het in 1415-17 over „le tonlieu d'Ayshove qui se lieve en la paroisse Saint Michiel en la dicte ville [de Gand]” (ARA, Rk. rolrekening 1921) of nog preciezer in 1417-19 over „le tonlieu d'Ayshove qui se cueille et lieve en la paroisse Saint Michiel dedens la ville de Gand” (ARA, Rk. rolrekening 1922) of dan weer eens in 1419-20 erg algemeen over „le quart du tonlieu que l'en lieve en la ville de Gand, appellé le tonlieu d'Ayshove” (ARA, Rk. rolrekening 1923).

(27) SAG, reeks 93, nr. 3, f° 332 v° - 333 v°.

(28) „Si currus vel navis duxerit salmones vel zebars vel hardren, quadraginta vel plures XL (mum) debet, si pauciores, nichil debet”: W. PREVENIER, *op. cit.*, dl. II, p. 242.

(29) J. WALTERS, *op. cit.*, pp. 57-60. Alvast van de heren van Aishove uit het huis van Rochefort mag verondersteld worden dat ze het Gents poorterschap bezaten: in een op 5 november 1401 door de schepenen van gedele geregistreerde verhoorzetting opgemaakt na het overlijden van heer Diederic van Rochefort, heer van Aishove, wordt immers gepreciseerd dat „van Diederics sepulturen, uutterde,

Gentse tol. Deze werd door hen in leen gegeven aan diverse leden van het oude Gentse patricische geslacht der Vander Zickelens. De Vander Zickelenfamilie blijkt de zaak zelf in pacht (cf. supra) of aan een ontvanger te hebben toevertrouwd, zoals o.m. blijkt uit de stadsrekening over het jaar 1382-83 wanneer de stad de inkomsten uit de tol van Aishove als verbeurd goed opstrijkt³⁰. Uit de bewaard gebleven fragmentaire documentatie is niet steeds erg duidelijk op te maken, welk lid der Vander Zickelens op welk ogenblik welk deel van de tol in pacht heeft. Zo verkoopt Vincent Vander Zickelen aan zijn broer Victor in 1417 een kwart van de in leen gegeven tol „le quart du tonlieu d'Ayshove gisant en la ville de Gand au lieu appellé la Veebrugge avec telz drois et seignouries et telz chargez qui y appartiennent” voor de indrukwekkende som van 160 lb. gr.³¹. Deze gedeeltelijke verkoopwaarde zegt uiteraard niets precies over de jaarlijkse opbrengst van de Aishovetol, hij laat toch wel toe te veronderstellen dat deze niet onaanzienlijk moet geweest zijn. Een analoge indruk houdt men over aan de verkoop door heer Geeraard van Schorisse en zijn echtgenote, vrouwe Mergriete van Steenhuize „dame heritire de la seignourie d'Aeyshove”, van verschillende lijfrenten met de tol te Gent als onderpand in 1424-25. In totaal brengt deze lijfrentenverkoop 20.375 d. gr. op³². Terloops vernemen we bij deze verkoop dat de tol van Aishove deels van de Oudburg en deels van het leenhof van Nevele in leen wordt gehouden en dat het leen in kwestie bovendien erg gefractioneerd is. Dezelfde toestand blijkt nog in 1473, wanneer een leenregister van de Oudburg wordt opgesteld, bestaan te hebben³³. Het leen is dan in handen van Pieter Vander Zickelen, de tweede zoon van Victor aan wie het reeds op 22 juli 1431, toen de erfgenamen van Victor Vander Zickelen voor de schepenen van gedele verschenen om de verhoorzetting van diens goederen te laten registreren, was toegewezen³⁴. Uit ditzelfde indrukwekkende overzicht van de door Victor Vander Zickelen nagelaten erfenis blijkt overduidelijk de rijkdom van zijn geslacht, dat daarbij aan de tol van Aishove belang wordt gehecht, wijst eens te meer op haar belangrijkheid. Twee pachtvereenkomsten, de ene van 4

testamente, restoire ende ghyften gescien zal naer de wet van der poirt”: SAG, reeks 330, nr. 12, f° 175 r°.

(30) Ze ontvangt dan namelijk het bedrag in kwestie, 4 lb. 7 d. gr. van een zekere Pieter Vanden Hoghenhuus, „gadereere van den tolle van Hayshove”, cf. J. VUYLSTEKE, *De rekeningen der stad Gent. Tijdvak van Philips van Artevelde*, Gent, 1891-1893, p. 323.

(31) ARA, Rk. 14111 (ongefolieerd), rekening van Johan De Stoppelare, baljuw van de Oudburg, 10 januari - 10 mei 1417, inkomsten uit de 10de penning op de verkoop van lenen. Op 29 januari 1417 (n.s.) had de Raad van Vlaanderen zijn instemming met deze verkoop „uut zekere noodzinnen” aan de baljuw kenbaar gemaakt en deze tot verdere afhandeling van de zaak aangespoord: ARA, Rk. AL, carton 211, 1e doos, ad datum 29-1-1417 (n.s.).

(32) ARA, Rk. 14112 (ongefolieerd), rekening van de baljuw van de Oudburg, 18 september 1424 - 8 januari 1425 (n.s.), inkomsten uit de 10de penning op de verkoop van lenen.

(33) ARA, Rk. 1089, f° 106 r°, cf. ook een copie van een gelijkaardige akte uit een leenboek van het land van Nevele uit 1460, uitgegeven door Ch. - L. DIERICX, *op. cit.*, t. I, pp. 171-172 en D. BERTEN, *op. cit.*, p. 437.

(34) SAG, reeks 330, nr. 20, f° 90 r° en v°.

augustus 1403, de tweede d.d. 25 september 1403, onderlijnen het belang van de tol als inkomstenbron: in de eerste akte verpacht Simon Vander Zickelen een kwart van de tol, de tolrechten op fruit, zout en vis uitgezonderd, voor 16 lb. 2 s. 8 d. gr. per jaar (= 3.872 d. gr.), in de tweede akte is sprake van een verpachting door Boudin Vanden Wijchuse, ontvanger van Aishove voor 48 lb. 10 s. gr. per jaar (= 11.640 d. gr.) van dezelfde tol³⁵. Ofschoon de tweede akte niet erg duidelijk is m.b.t. het aandeel van de Aishovetol dat verpacht wordt, lijkt het ons dat de verhoudingen inzake pacht prijs toelaten er het resterende $\frac{3}{4}$ e in te zien. Dat aldus binnen een korte tijdspanne de hele tol verpacht wordt, ook al houden verschillende leden van het Vander Zickelengeslacht onderdelen ervan in leen, wordt aannemelijk gemaakt doordat in beide pacht-overeenkomsten dezelfde vier pachters en dezelfde vier borggen optreden. In totaal zou aldus de Aishovetol in 1403 15.512 d. gr. per jaar of de tegenwaarde van zowat 6,6 jaarlonen van een geschoold ambachtsmeester voor zijn eigenaars opbrengen. De werkelijke economische opbrengst-waarde moet evenwel nog groter geweest zijn, vermits men redelijkerwijs mag aannemen dat de pachters door een zucht naar persoonlijke winst zullen gemotiveerd geweest zijn³⁶.

Het zou echter verkeerd en overhaast zijn uit het feit dat Vander Zickelens van vader op zoon met het leen dat de oude grafelijke tol in Gent geworden was bekleed werden, te besluiten dat ze dan ook tot de vorstelijke partijgangers in de stad zouden behoord hebben. Oorspronkelijk kan dit wel het geval geweest zijn, voor de Bourgondische periode daarentegen staan tegengestelde indicaties tot onze beschikking. Alles draait rondom het nog steeds enigszins duistere lot van Jan Vander Zickelen, een gewezen raadslid van Lodewijk van Male³⁷ die tijdens de oorlog tussen deze graaf en Gent het slachtoffer werd van een politieke en familiale afrekening (met de familie Rijm)³⁸. De politieke ongenade waarin hij bij de vorst was gevallen, straalde eveneens op zijn familieleden af. Zo leest men in een vertrouwelijk memorandum betreffende de organisatie van het bestuur in Vlaanderen na 12 oktober 1385 aan de kanselier van Bourgondië overhandigd, dat Simon Vander Zickelen broer

(35) J. DE ZUTTER, *Regesten op de jaarregisters van de keure. Schepenjaar 1402-1403*, Gent, 1981, p. 185, nr. 1471 en E. PAIRON, *Regesten op de jaarregisters van de keure. Schepenjaar 1403-1404*, Gent, 1983, p. 14, nr. 106.

(36) Waarmee we niet automatisch de stelling van H. VAN WERVEKE onderschrijven m.b.t. de hogere opbrengsten van stedelijke assizen indien deze aan particuliere investeerders werden verpacht, dit in tegenstelling tot de door hem vastgestelde lagere opbrengsten in het geval van exploitatie in regie. We komen in een latere publicatie uitgebreid op de discussie die rond deze stelling in de literatuur is losgebarsten, terug, zie voorlopig: M. BOONE, *Gent en het Bourgondische staatsvormingsproces*, Band 2, pp. 223-226.

(37) Zoals blijkt uit de getuigenlijst van een door Lodewijk van Male op 30 juni 1376 aan Dowai verleend privilege, cf. J. BARTIER en A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Ordonnances de Philippe le Hardi, de Marguerite de Male et de Jean sans Peur, t. I, 1381 - 1393*, Brussel, 1965, p. 65.

(38) A. HOLSTERS, Moord en politiek tijdens de Gentse opstand, 1379-1385, in: *Handelingen der Maatschappij voor geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, n.r., XXXVII, 1983, pp. 102-103.

van Jan een bijzonder geschikt kandidaat zou zijn voor het belangrijke ambt van algemeen ontvanger van Vlaanderen en Artesië: „Simon de la Faucille, le plus sage et souffisant des IIII, enscient françois et latin, bien eloquent, riche et honneste mais il est frere feu Jehan de la Faucille”³⁹. Simon Vander Zickelen bracht het nooit tot algemeen ontvanger van de vorst. Zijn zoon, Victor heeft de antivorstelijke houding overgenomen en doorgetrokken, wat in 1423 op een spectaculaire wijze tot uiting kwam tijdens een scheldpartij met Simon Van Formelis, toenmalig president van de Raad van Vlaanderen⁴⁰. Afgezien van de fundamentele tegen-gestelde politieke opties die beide mannen incarneerden: stedelijk particularisme versus vorstelijke centralisatie, lijkt het ons dat persoonlijke en familiale motieven mee ter verklaring van dergelijke uitbarstingen mogen ingeroepen worden. Dat uitgerekend het sinds de Gentse oorlog van 1379-85 voor de vorst uitgerangeerde geslacht der Vander Zickelens erfelijk met het leen van de oude vorstelijke tol in Gent bekleed was, zal daarbij wellicht olie op het vuur geweest zijn.

Vermelden wij nog dat bij het systematisch doornemen van de rekeningen van de *relevia* die voor het verheffen van lenen afhankelijk van het leenhof van de Oudburg te Gend bewaard bleven, wij op sporen van een derde tol te Gent zijn gestoten. In een dergelijke rekening over de jaren 1413-15 is namelijk sprake van een door het geslacht Van Vaernewijc in leen gehouden „cep de la ville de Gand, a cause du quel le heritier du dit fief prend certain drois de pluseurs vivrez et denrees que l'en amaine et met a vente en la dicte ville”⁴¹. Het in 1473 opgestelde register van de lenen en achterlenen gehouden van de Oudburg te Gent verschaft meer informatie: Johan Van Vaernewijc, zoon van Sander, wordt er namelijk in vermeld als leenman voor „le chep empres la marchiet de poisson en la dicte ville de Gand, ensemble tel tol et seigneurie que a ce appartient”⁴². Deze tol gaat meer dan waarschijnlijk op de oude, eveneens door Boudewijn IX op 15 juli 1199 bevestigde Wasselin-tol in Gent terug. Niet alleen heeft deze tol op een beperkt aantal goederen betrekking, wat met de bescheiden opbrengst van het leen schijnt in overeenstemming te zijn, er is ook de situering nabij de Vismarkt (de huidige Groentenmarkt) waar de tol en heerlijkheid van Ser Wasselin gevestigd was, en tenslotte de dorsale notitie uit de 14de eeuw op het origineel van dit toltarief („Ser Wasselinstol die hout Maes Van Vaerneweke) dat toelaat de band met de Vaernewijcfamilie te leggen⁴³.

(39) A. VAN NIEUWENHUYSEN, Documents relatifs à la gestion des finances de Philippe le Hardi, duc de Bourgogne et comte de Flandre (1384-1404), in: *B.C.R.H.*, CXLVI, 1980, p. 209.

(40) Cf. W. PREVENIER, *De charmes van de diplomatie*, pp. 298-299.

(41) ARA, Rk. rolrekening 1920: voor het leen in kwestie betaalt Sander Van Vaernewijc 10 lb. par. verheffingsgeld vermits hij het leen van zijn kort voordien overleden vader Jehan geërfd heeft.

(42) ARA, Rk. 1089, f° 162 r°, vermeldt eveneens de jaarlijkse pachtopbrengst van 30 lb. par.

(43) De situering van de tol van Ser Wasselin op de plaats van het Galgenhuisje (huidige Groentenmarkt): G. DES MAREZ, *op. cit.*, p. 363. Voor de dorsale notitie op het origineel toltarief uit 1199: W. PREVENIER, *De oorkonden der graven*, deel II, p. 232.

3. DE SPIJKER

Het spijker- en brievensysteem behoorde tot de oudste kern van de door de graven van Vlaanderen opgerichte organisatie om inkomsten op basis van hun domein te vergaren. In Gent werd dit systeem door een stapelplaats om de geïnde granen in onder te brengen (*spicarium*, vanwaar spijker) vertegenwoordigd⁴⁴. De in oorsprong in natura verschuldigde betalingen waren tijdens de door ons bestudeerde periode reeds geruime tijd via de verdingingsprocedure in geldelijke betalingen omgezet⁴⁵. Aan het hoofd van een dergelijk spijker stond traditioneel een erfachtig ontvanger⁴⁶. De Gentse spijker was aldus tijdens de Bourgondische periode het actieterrein van de turbulente familie Utenzwane.

Bij de aanvang van deze periode was de situatie in de Vlaamse landbouw tengevolge van de bijzonder verwoestende effecten van de Gentse oorlog van 1379-85 uitermate ernstig. De rekeningen van de algemene ontvanger van Vlaanderen en Artesië vertoonden voor de jaren 1387-88 i.v.m. de inkomsten uit de Gentse spijker uitstaande tegoeden van respectievelijk 7.261 lb. 14 s. 2 d. par., en 7.870 lb. 19 s. 8 d. par.⁴⁷, wat als alarmerend hoog mag bestempeld worden. Op lange termijn had deze noodsituatie voor het vorstelijk domein evenwel dit gunstige neveneffect, dat ze aanleiding gaf tot een grondige herziening en aanpassing aan de economische realiteit van de soms erg verstarde domaniale inkomsten⁴⁸. Voor de Gentse spijker startte dit proces op 30 maart 1389 (n.s.) wanneer ridder Jan Utenzwane, erfachtig ontvanger van de spijker, samen met enkele andere vorstelijke ambtenaren de opdracht kreeg tot een hervorming van de Gentse spijker over te gaan⁴⁹.

Dit betekent evenwel niet dat daarmee de opbrengst van de Gentse spijker voortaan op een heldere en onduidelzinnige wijze uit de rekeningen van de algemene ontvanger kan afgeleid worden. Al vrij vlug verviel men in een weinig overzichtelijke toestand. Hiervoor was vooral verantwoordelijk de boekhoudkundige praktijk die men bij het beheer van de vorstelijke middelen huldigde, namelijk het niet via een centrale

(44) T. LUYKX, *op. cit.*, pp. 32-33.

(45) E. VAN CAUWENBERGHE, *op. cit.*, pp. 53-54.

(46) In zijn overzicht van de Vlaamse geschiedenis en instellingen verwoordt de Gentse jurist in hertogelijke dienst, Filip Wielant dit als volgt: „Pour le domaine sont XVIII ou XIX hommes de fief qui se nomment hofredenaers, en latin *rationatores dicticularii* qui sont recepveurs heritables du domaine du conte, les aulcuns de grain (...) est asscavoit (...) l'espier de Gand”: Ph. WIELANT, *Recueil des antiquités de Flandre* [ed. J.J. DE SMET], Brussel, K. C. G., in -4°, 1865 [*Corpus chronicorum Flandriae*, t. IV], p. 237.

(47) ADN, B 4076, f° 3 v° (voor de periode 10-3-87 / 10-3-88) en B 4077, f° 3 r° (voor de periode 11-3-88 / 30-10-88), ter vergelijking na de hervorming van de spijkers (waarover hieronder meer) viel dit in 1394-95 op 433 lb. 18 s. 10 d. par. terug (ADN, B 4079, f° 3 v°).

(48) A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Les finances*, pp. 65-66.

(49) J. BARTIER en A. VAN NIEUWENHUYSEN, *op. cit.*, t. I, p. 319 (nr. 210). De uitvoering van deze opdracht concretiseerde zich o.a. in de aanmaak van een nieuw register van de aan de Gentse spijker verschuldigde betalingen: ARA, Rk. 45277.

kas laten verlopen van uitgaven verricht d.m.v. assignaties op nog niet gerealiseerde inkomsten. Wat ook in het geval van de inkomsten uit de Gentse spijker aanwijsbaar is⁵⁰. Dat men daarbij vaak betalingen verrichtte met gelden die pas in de eerstkomende boekjaren konden geïnd worden, verhoogde deze verwarring zo mogelijk nog meer. Het bracht anderzijds eveneens de ontvangers, die bij dergelijke verrichtingen uiteindelijk een creditoperatie ten voordele van de vorst uitvoerden, in verlegenheid wanneer het er op aan kwam de veelvuldige renten die direct op hun inkomsten drukten⁵¹ te betalen. Toch moet ongetwijfeld ook de van juridisme doortrokken mentaliteit der late middeleeuwen bij het querulente geslacht der Utenzwanes sterk aanwezig zijn geweest. Het aantal processen waarbij deze immers in hun hoedanigheid van erfachtige ontvangers van de Gentse spijker ooit betrokken waren, is namelijk indrukwekkend⁵².

Reeds kort na de door hem in 1389 verordende herziening van de inkomsten en uitgaven m.b.t. de Gentse spijker beveelt Filips de Stoute op 18 oktober 1395 heer Jan Utenzwane, ridder en erfachtige ontvanger van de Gentse spijker om de 10 lb. par. erfelijk per jaar die het Sint-Elisabethbegijnhof jaarlijks op diezelfde spijker heeft en die Jan Utenzwane sinds 1389 niet had uitbetaald ofschoon hij ze bij de afrekening van zijn ontvangsten telkens wel in rekening had gebracht, effectief uit te betalen⁵³. Weigert Utenzwane daarop in te gaan dan zal hij zich voor de Raad van Vlaanderen te Rijsel dienen te verantwoorden. Ridder Jan Utenzwane was bij deze laatste instelling verre van een onbekende: een steekproef in de oudste registers van dit gerechtshof dat bij uitstek voor het behartigen van zaken waarbij het vorstelijk domein of vorstelijke ambtenaren betrokken waren, bevoegd was⁵⁴, leert dat hij er zowat wekelijks op de rol moet gestaan hebben in een van zijn vele lopende zaken. De ene keer trad hij daarbij als eiser op, zo bijvoorbeeld tegen de erfgenamen van zijn ex-medewerker en ondergeschikt ontvanger wijlen Jehan Pieters-

(50) Zo was het de vorst zelf die zijn ontvanger van de Gentse spijker, i.c. op 19 mei 1425 Triestram Utenzwane (en zijn opvolgers), bevel geeft zich ten bedrage van 700 lb. par. borg te stellen t.o.v. Marc Guidouche, handelaar uit Lucca, verblijvend te Brugge. Een operatie die blijkens een kwijtschrift van algemeen ontvanger Gautier Poulain d.d. 12 juni 1425 achteraf door deze laatste geregistreerd werd: ARA, Rk. AL, carton nr. 401, 1e doos, charters ad datum. Dergelijke voorbeelden kunnen moeiteloos vermenigvuldigd worden.

(51) Een overzicht van deze jaarlijkse verplichtingen vindt men in de in vergelijking met de rekeningen van de algemene ontvangers uitvoeriger redeninges, bijvoorbeeld in deze uit 1420: ARA, Rk. 7807, f° 9 r° - 10 r°. De meeste van deze renten behoorden toe aan Gentse religieuze instellingen.

(52) Buiten deze die hierna ter sprake zullen worden gebracht, vindt men er enkele vermeld bij M. K. E. GOTTSCHALK, *De Vier Ambachten en het Land van Saafinge in de middeleeuwen. Een historisch-geografisch onderzoek betreffende Oost-Zeeuws-Vlaanderen e.a.*, Assen, 1984, pp. 382, 407-408, 427-429.

(53) J. BETHUNE, *Cartulaire du béguinage de Sainte-Elisabeth à Gand*, Brugge, 1883, pp. 128-129 (nr. 185), dit bevel tot uitbetaling van de verschuldigde achterstellen werd door A. VAN NIEUWENHUYSEN, *op. cit.*, p. 407, n. 8 abusievelijk als een mandement om voor de raadkamer te Rijsel te verschijnen geïnterpreteerd.

(54) Een overzicht van deze zogenoemde „cas réservés” in: J. BUNTINX, *Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen*, deel 1, Brussel, 1964, p. 17.

zone die hij er op 28 oktober 1393 van betichtte voor een totaal van 2.800 lb. par. inkomsten uit de Gentse spijker verduisterd te hebben⁵⁵, een zaak die onwaarschijnlijk lang bleef aanslepen⁵⁶. Een andere keer was hijzelf de beklaagde, zoals in de zaak tegen Pieter De Rudder, priester, kapelaan verbonden aan het hotel van de hertog en kanunnik van Sint-Donaas te Brugge. De laatste eiste op 28 september 1394 voor de Raad van Vlaanderen 100 lb. par. achterstellen die Jan Utenzwane sinds 1389 als erfachtige rente aan hem op de inkomsten uit de Gentse spijker verschuldigd was. Reeds op 12 februari 1395 (n.s.) viel het vonnis waarbij Jan Utenzwane tot effectieve betaling van deze tegoeden en van de proceskosten veroordeeld werd⁵⁷.

Zoals reeds gesuggereerd vertoonden ook de overige leden van het geslacht Utenzwane eenzelfde combattieve ingesteldheid. Jans zoon en opvolger als ontvanger van de Gentse spijker, Triestram Utenzwane, liet in dat verband meerdere sporen in het archief van de Rijselse rekenkamer na: zo gaf de algemene ontvanger van Vlaanderen en Artesië op 1 december 1433 de baljuw van Gent en de deurwaarder van de Raad van Vlaanderen het bevel om 926 lb. 20 d. par. achterstallige ontvangsten uit de Gentse spijker van Triestram Utenzwane los te krijgen. Confiscatie van diens goederen en zelfs gevangenne werden daarbij als middelen gesuggereerd. In het verslag dat Henry Bossuot, deurwaarder van de Raad van Vlaanderen, op 11 december 1433 naar Rijsel terugstuurde, verhaalt hij hoe hij Triestram Utenzwane in diens verblijfplaats Denderbelle waar hij zich uit veiligheidsoverweging in de kerk had teruggetrokken, ging opzoeken. Pas nadat de deurwaarder met confiscatie bedreigd had en de baljuw van Dendermonde had ingeschakeld, slaagde hij erin Triestram Utenzwane uit de kerk te lokken en hem aan zijn ontvanger Jehan Gillis („dit le lombard”) opdracht te laten geven om de gevraagde betaling uit te voer-

(55) RAG, fonds Raad van Vlaanderen, nr. 2330, f° 284 v°, uit de bewoordingen van de aanklacht blijkt dat een ontvanger als Jan Utenzwane in persoon slechts heel indirect met de inning en vereffening van de inkomsten uit het door hem beheerde onderdeel van het vorstelijk domein betrokken was. Vermits de betichte overleden is, verhaalt Utenzwane zijn eis op diens weduwe Amele, hertrouwd met Jehan Coopman en op diens zoon Danequin Pieterszone. De Raad van Vlaanderen schakelt de baljuw van Hulst bij het dagvaarden van deze betichten in. Jehan Coopman en zijn echtgenote Amele Blancard, weduwe van Jehan Pieterszone behoorden tot de economische en politieke elite van dit stadje (ook de familie Pieterszone kan er zonder moeite in dezelfde periode worden teruggevonden) wat vermoedelijk verklaart waarom ze zo uitgebreid en aanhoudend geprocedeerd hebben, cf. J. ADRIAANSE en L. M. VAN WERVEKE, *Verzameling van akten der schepenen van Hulst (1226-1499)*, in: *Oudheidkundige kring „de Vier Ambachten”, Jaarboek 1938*, pp. 165-166, 225, 241, 243-244, 248-250, 262 en 497-498.

(56) Bijna wekelijks kwam de zaak in de Raad van Vlaanderen ter sprake of werd zij er om de een of andere juridische spitsvondigheid verdaagd, cf. RAG, fonds Raad van Vlaanderen, nr. 2330, f° 285 v°, 288 r°, 304 r°, 307 r°, 315 v°, 318 r°, nr. 2331, f° 5 v°, 10 r°, 14 r°, 18 r°, 24 v°, 29 v°, 35 v°, 42 v°, 48 v°, 56 r°, 59 v°, 70 v°, 76 r°, 80 v°, 84 v°, 99 v°, 112 v°, 129 v°, 137 r°, 198 v°, 226 r°, 255 r°, 337 r°; de uiteindelijke uitspraak ontsnapt ons, vermoedelijk viel ze tijdens het hiaat in de bewaarde registratie van 23 sept. 1396 tot 24 april 1397: cf. J. BUNTINX, *op. cit.*, p. 134.

(57) RAG, fonds Raad van Vlaanderen, nr. 2330, f° 33 r° en 85 v°

RIJKSUNIVERSITEIT - GENT

SEMINARIE VOOR ALGEMENE EN

INSTITUTIONELE GESCHIEDENIS

DER MIDDELEEUWEN

Blandinberg 2 - 9000 GENT

ren⁵⁸. Tegen het kapittel van Sint-Veerle dat — terloops — eveneens renten op de Gentse spijker bezat, procedeerden Triestram Utenzwane en zijn zoon Ghislain zelfs tot voor het Parlement van Parijs⁵⁹.

Een brief die de hertogelijke secretaris meester Jan Wielant op 15 juli 1450 aan de Rijzelse rekenkamer richtte, hoedt er ons evenwel voor in de Utenzwanes louter onverbeterlijke lastposten te zien die de vorstelijke zaak meer hinder dan gewenst opleverden. Ze blijken er immers stevig door in de Bourgondische administratie verankerd te zijn⁶⁰. Onderlinge huwelijken en nepotisme zoals Cockshaw dit voor de administratieve kaders van de Bourgondische staat kon aantonen, zijn vermoedelijk ook bij de financiële ambtenaren schering en inslag geweest⁶¹. De vraag blijft in hoeverre de merkwaardige mengeling van privé en openbaar belang in hun gedrag typerend is voor hun eigen geslacht, dan wel als kenmerk van een ambtenarij van een staat in volle groeicrisis moet beschouwd worden? Dat het bij dit alles met het hen toetrouwde onderdeel van het vorstelijk domein, de Gentse spijker, eveneens een continu proces van vallen en opstaan was, bewijst een memorandum van de Rijzelse rekenkamer d.d. 22 november 1453 waarin als advies wordt gegeven om, gezien de voorbije oorlog, de uitstaande tegoeden kwijt te schelden⁶². Men is daarmee opnieuw bij het vertrekpunt van de Bourgondische periode aanbeland.

(58) ADN, B 1949, nrs. 56496 en 56497.

(59) Weliswaar niet met een of ander recht op de inkomsten uit de spijker als inzet, maar over het wegnemen door de Utenzwanes van een zetel in een zijkapel van de Sint-Veerlekerk, cf. R. C. VAN CAENEGEM, *Les arrêts et jugés du Parlement de Paris sur appels flamands, conservés dans les registres du parlement, tome I: textes (1320-1453)*, Brussel, 1966, pp. 490-491 (nr. 272): vonnis van 24 maart 1445 waarin het Parlement een eerder vonnis van de Raad van Vlaanderen bevestigt en de partijen voor de grond van de zaak naar deze laatste rechtbank terugverwijst. De Utenzwanes werden daarbij veroordeeld, de Raad inde in alle geval in 1445-46 van Ghislain Utenzwane („deceu en la court de parlement”) een boete van 135 lb. par.: ARA, Rk. 21813, f° 1 v°.

(60) Jan Wielant richt zijn brief aan Gillis Le Veau, raadsheer en eerste „maistre des comptes” van de hertog, hij komt daarmee tussen n.a.v. een proces tussen schildknaap Ghislain Utenzwane, erfelijk ontvanger van de Gentse spijker en de weduwe van Rogier Van Heule, over een graanrente door Utenzwane namens de vorst opgeëist. Wielant motiveert zijn tussenkomst aldus: „Je, qui a mon pouvoir feroie voulentiers service et plaisir au dit Ghilain, en faveur de feu maistre Jehan de Gand, cui Dieu pardoint, en son vivant mon maistre, dont il a espousé la fille, vous pri tant et si tres cordialement comme plus puis qu'il vous plaise tant faire que les dis registres anciens veuz et visitez, le dit proces puist estre déterminé a fin deue a ces renenghes prouchain venant”: ADN, B 17671 (map: „Gand, espier”).

(61) Cf. P. COCKSHAW, *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)*, Kortrijk-Heule, 1982, [*Standen en Landen, LXXIX*], pp. 217-219.

(62) „Veu l'avis du receveur de l'espier de Gand, escript sur ceste requeste et le povre estat de ces supplians qui sont comme destruis de chevance par la derraine guerre et afin qu'ilz se puissent remettre sus et aucunement reediffier leurs maisons et edifices brulez, il semble aux gens des comptes a Lille que monseigneur fera bien de quittier aus dis supplians les deux annees qu'ilz doivent d'arrierages de leurs rentes et pour dix annees a venir les moderer a V heux d'avoine pour chacun bonnier, fait en la chambre des dis comptes, le XXIIe jour de novembre M CCCC LIII”: ADN, B 17674 (map „Gand-espier”).

We beschikken over geen aanduidingen die toelaten om de erfelijke ontvangers van de Gentse spijker met een of andere Gentse familie in relatie te brengen. De Utenzwanes waren een adellijke familie die geen enkele systematische poging heeft ondernomen, althans niet tijdens de periode die hier aan de orde is, om zich via huwelijken in de elite van de stad binnen te werken. Net als de bedrijvigheden waarop de door hen beheerde spijker betrekking had, bleven de Utenzwanes in een essentieel ruraal milieu. Vanuit het standpunt van de vorst kwam, gezien het erfelijk feodaal karakter van het ambt, de ontvangerij van de Gentse spijker amper in aanmerking om aan politieke werving te doen of om getrouwe medestanders materieel te belonen.

4. DE AMMANSCHAPPEN EN ONDERGESCHIKTE JURIDISCHE AMBTEN.

„Le conte de Flandre a a Gand trois officiers, est asscavoir : ung grand bailly, ung petit bailly et amman, a la semonce desquels les eschevins des dictz deux bancs font raison et justice”⁶³, aldus omschreef de jurist Filips Wielant aan het einde van de 15de eeuw een ambt dat blijkens de rekeningen van de algemene ontvangers voor Vlaanderen en Artesië voor een gedeelte van de vorstelijke domaniale inkomsten te Gent verantwoordelijk was: dit van amman. De Gentse situatie had overigens niets uitzonderlijks over zich: de praktijk om in Vlaanderen de lagere juridische ambten als schout en amman te verpachten was tijdens de Bourgondische periode erg algemeen verspreid⁶⁴ en zou in de daaropvolgende periode overigens geen terugval kennen⁶⁵. Zoals uit bovenstaande citaat van Filips Wielant kan afgeleid worden, bestond de voornaamste opdracht van de amman te Gent in het manen van de schepenen, evenwel met deze belangrijke restrictie dat hij dit enkel in civiele zaken deed (de strafrechterlijke kwamen aan de baljuw toe)⁶⁶. Verder was hij belast met het beheer van de stedelijke gevangenis, en werd hij steeds, in tegenstelling tot de baljuws, gerecruteerd onder de Gentse poorters⁶⁷. Een tweede fundamenteel

(63) Ph. WIELANT, *op. cit.*, p. 238.

(64) A. VAN NIEUWENHUYSEN, *op. cit.*, p. 122.

(65) Cf. vele 16de eeuwse voorbeelden in: E. VAN CAUWENBERGHE, *op. cit.*, p. 99.

(66) H. NOWE, *Les baillis comtaux de Flandre. Des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929, p. 267, en J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode*, Brussel, 1967, [*Verhandelingen Koninklijke Academie, klasse der Letteren, nr. 62*], p. 189.

(67) Naast de stedelijke gevangenissen had ook de vorst te Gent in het Gravensteen een gevangenis, het beheer ervan was erfelijk in leen gegeven aan de familie Heinrics, vermeld in de rekening van de relevia van de lenen gehouden van de Oudburg uit 1397-98 (ARA, Rk. rolrekening 1915), in 1417-19 van de overleden Clais Heinrics op diens broer Jehan Heinrics overgegaan: „le quel fief est la tourrie du chastel de Gand, au quel appartient la garde et garant de tous les prisonniers qui soient livrez ou dit chastel, a telz gaiges qu'il prend de monseigneur et a telz revenues, drois et prouffis que y appartient et que l'eritier du dit fief prend et lieve des prisonniers qui lui soient livrez et dont il est garant de lez rendre en la maniere accoustumee d'ancienneté": ARA, Rk. rolrekening 1922. Blijkens het re-

contrast met de baljuws dat terzelfdertijd een verwijzing naar het oude karakter van het ambt in kwestie inhoudt, is het feit dat de amman niet door de vorst bezoldigd wordt, maar zijn vergoeding volledig uit een vast recht op de boetes putte en uit een dagvergoeding die de aan hem toevertrouwde gevangenen dienden te betalen⁶⁸.

Uit de rekeningen van de algemene ontvangers van Vlaanderen en Artesië waar de inkomsten uit het Gentse ammanschap in het uitgebreide hoofdstuk betreffende de inkomsten uit de „rentes muables, censes et fermes” voorkomen, blijkt dat er te Gent niet minder dan drie ammanschappen te begeben waren⁶⁹. Een eerste belangrijkste ammanschap heeft betrekking op het oude portus: „le maierie de Gand, ke on dist en flamench ammanscep, en la vile de Gand entre le Escaut et le Liis, et devra li maires, ke on dist amman en flamenc, tenir le prison en le vile de Gand entre le Liis et le Escaut”⁷⁰ en omvat blijkens deze bepaling uit de keure door graaf Gwijde op 8 april 1297 aan Gent verleend, de centrale Gentse gevangenis aan de Koormarkt, het chastelet, waarnaar het ambt in latere, Bourgondische bronnen zal genoemd worden („le mayerie du chastelet”). De twee overige ammanschappen, dit van de wijk Overschelde en van de Burgstraat, zijn in feite institutionele relictten uit de wordingsgeschiedenis van de Gentse agglomeratie. Ze weerspiegelen immers nog de 13de eeuwse stadsuitbreidingen, met name het schependom van Overschelde (op 29 juni 1254 door gravin Margareta met het Gentse schependom verenigd) en met het in 1300 door Robrecht van Bethune aan Gent verkochte gebied van Briel en Burgstraat, dat hij na ruil van de Gentse burggraven verworven had⁷¹.

De motieven waarom deze twee ammanschappen niet naar de stad zijn overgegaan ontsnappen ons, ten hoogste kan vermoed worden dat ze dermate financieel interessant waren op het einde van de dertiende eeuw dat de graaf ze in eigen handen heeft willen houden (naar analogie trouwens met het centrale ammanschap) ?⁷².

gister van de lenen gehouden van de Oudburg uit 1473 was het leen toen nog steeds in handen van dezelfde familie, vertegenwoordigd door Jehan Henry(cs) : ARA, RK. 1089, f° 170 v° - 171 r°.

(68) H. NOWE, *op. cit.*, pp. 104, 253 en vooral 356-360. Voor de pecuniaire aspecten van het Gentse ammanschap raadplege men bij voorkeur: J. DENYS, Opmerkingen over de rekening van de amman te Gent voor de jaren 1307-1309, in: *Annales de la Société d'Emulation*, LXIX, 1926, pp. 152-156. Uit de 16de eeuw bleef een tarief van de vergoedingen waarop de amman in zijn hoedanigheid van gevangenisuitbater kon aanspraak maken bewaard, cf. F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden. Geschiedkundige beschrijving der stad*, Gent, 1882, dl. 1, pp. 337-338. Een akte op 5 december 1402 voor de schepenen van de keure gepasseerd, leert dat de amman 6 d. gr. per dag (een dagloon van een ongeschoold arbeider) per gevangene kon opstrijken: J. DE ZUTTER, *op. cit.*, p. 52, nr. 394.

(69) Een overzicht van deze indeling met opsomming van de verschillende Gentse ammanschappen in: R.-H. BAUTIER en J. SORNAY, *op. cit.*, p. 51.

(70) A. E. GHELDOLF, *Coutume de la ville de Gand*, t. I, Brussel, 1868, pp. 496-497.

(71) Cf. het overzicht van de verschillende fazen van de uitbreiding van het Gentse schependom bij: H. VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, p. 73.

(72) T. LUYKX, *op. cit.*, p. 198 (noot 2) vermoedt immers dat de opbrengsten uit de „mairie de Gand” voor de graaf niet onaanzienlijk waren.

Tijdens de door ons bestudeerde periode is van deze financiële aantrekkelijkheid maar weinig meer overgebleven. In het geval van het ammanschap van Overschelde stellen we voor het eerst in de rekening van algemeen ontvanger Jaques Van Screyhem over de jaren 1386-87 vast dat het ambt voor 36 lb. par. per jaar verpacht wordt aan een zekere Hue Vander Meersch⁷³. In 1388 laat deze pachter het afweten, hij wordt opgevolgd door Johan Van Bocstalle die nog 15 lb. par. per jaar voor het ambt overheeft⁷⁴. In 1395 krijgt algemeen ontvanger Pieter Adornes het betreffende ammanschap nog voor amper 10 lb. par. per jaar verpacht⁷⁵, een pacht prijs die in 1400 op nog eens de helft, 5 lb. par. per jaar terugvalt⁷⁶. Ofschoon akten uit de praktijk er geen twijfel over laten bestaan dat de functie nog steeds wordt uitgeoefend⁷⁷, blijft ze spijs alle munt-aanpassingen tot na de vrede van Gavere aan deze 5 lb. par. per jaar verpacht⁷⁸.

Het ammanschap van de Burgstraat levert een in hoge mate identiek relaas op: nadat ze na de Gentse oorlog, in 1386, voor het eerst opnieuw verpacht geweest was aan Mathys Franchois voor 36 lb. par. per jaar⁷⁹, noteert de algemene ontvanger in 1394-95 „neant, elle est hors ferme et ne tienne l'en personne qui le veuille censir”⁸⁰. Pas in 1397 vindt men opnieuw een pachter die evenwel slechts 6 lb. par. per jaar meer betaalt, een bedrag dat bij de volgende pachtvereenkomst nog eens gehalveerd wordt: 3 lb. par. per jaar⁸¹. Ofschoon er ook in dit geval aanduidingen uit de praktijk zijn dat het ambt tijdens deze jaren bleef doorfunctioneren⁸² en spijs een tijdelijk optrekken van de pachtsom tot 5 lb. par. in 1409⁸³, diende men in de rekening over de jaren 1416-18 opnieuw vast te stellen dat men geen kandidaat-pachter had kunnen aantrekken⁸⁴. In 1418-20 drong de rekenkamer blijkens een apostille nog op verpachting

(73) ADN, B 4075, f° 20 v°, tijdens de opstand in 1381-82 had men precies omwille van de rebellie geen inkomsten geboekt, opmerkelijk is wel de lagere opbrengst die blijkens de rekening over de jaren 1381-82 als normaal werd beschouwd: „De le mayerie Oultre l'Escaut en le ville de Gand que soloit rendre VI lb., nient rechu depuis le chandeleur IIII^{xx} pour les esmeutes”: ADN, B 4071, f° 10 r°.

(74) ADN, B 4077, f° 12 r°.

(75) ADN, B 4080, f° 12 r°.

(76) ADN, B 4082, f° 12 r°.

(77) Cf. enkele akten waarin de amman van Overschelde in 1393 en 1400 als pander aan het werk blijkt, bij Ch. - L. DIERICX, *op. cit.*, t. I, pp. 380-381, waar eveneens verwezen wordt naar de aparte gevangenis (in Overschelde) die bij zijn ambt hoort.

(78) Cf. de rekening van algemeen ontvanger Laureins De Maech over de jaren 1457-58: ADN, B 4104, f° 22 v°.

(79) ADN, B 4075, f° 21 r°.

(80) ADN, B 4079, f° 12 v°.

(81) ADN, B 4082, f° 12 v° en B 4084, f° 12 r°.

(82) Ch. - L. DIERICX, *op. cit.*, t. I, pp. 564-566.

(83) ADN, B 4086, f° 13 r°.

(84) „on n'a trouvé aucun qui la dicte mairie a voulu prendre a ferme par le temps de ce present compte, et par ce est demouree vague par le dit temps et pour ce neant”: M. MOLLAT en R. FAVREAU, *Comptes généraux de l'état bourguignon entre 1416 et 1420. (Recueil des historiens de la France. Documents financiers, tome V, t. III)* p. 55.

aan⁸⁵, vanaf 1424 lijkt men zich bij de feitelijke toestand te hebben neergelegd: voortaan is het ammanschap van de Burgstraat met het centrale ammanschap de „mairie et garde du chastelet” versmolten⁸⁶. Aangaande dit laatste ammanschap noteert algemeen ontvanger Henry Lippin in zijn rekening over de opstandsjaren 1382-84 dat deze verpachting in normale jaren 120 lb. par. per jaar opbrengt (pro memorie: in hetzelfde jaar schat hij de inkomsten uit de ammanschappen van Overschelde en Burgstraat op respectievelijk 6 lb. en 18 lb. par.), maar dat deze inkomst sinds 1380 ten gevolge van de feitelijke oorlogstoestand niet geïnd werd⁸⁷. Pas in de rekening over het jaar 1402 is voor het eerst sprake van de verpachting van de gevangenis voor 7 lb. 10 s. gr. (of 90 lb. par.) per jaar⁸⁸. In de tussenliggende periode was deze inkomst „par don” door Filips de Stoute aan Jacob van Hertbuer, de deken van de vleeshouwers en van de kleine neringen die zich in de eindfase van de Gentse oorlog van 1379-1385 met succes had ingespannen om de oorlogsmoede stad tot een vergelijk met de hertog te bewegen, samen met enkele andere inkomstenbronnen voor het leven ter beschikking gesteld⁸⁹. Jacob Van Hertbuer moet begin 1402 overleden zijn, waardoor aan deze schenking automatisch een einde kwam: op 15 maart 1402 (n.s.) bracht de rekenkamer van Rijsel immers de algemeen ontvanger van dit overlijden op de hoogte en maande hem aan om met bekwame spoed tot de verpachting van dit vrijgekomen onderdeel van het vorstelijk domein over te gaan⁹⁰. Naast

(85) „Soit rebaillié qui pourra”: *ibidem*, p. 350.

(86) ADN, B 4094, f° 16 v°. In 1426 betaalde de stad overigens 1.200 d. gr. aan Jan De Meyer, zerkhouwer, die een steen met daarop het recht van het ammanschap gebeiteld, geleverd had: SAG, reeks 400, nr. 13, f° 339 v°.

In 1435 duikt dit ammanschap nog eenmaal in de bronnen op: Thierry de Staveren schrijft dan immers in een brief aan de Rijselse rekenkamer dat hij, in tegenstelling tot geruchten die er hebben toe geleid dat de rekenkamer de uitbetaling van zijn vergoeding als toezichter van het Gravensteen heeft laten stopzetten, niet jaarlijks 4 lb. par. opstreek als inkomsten uit de „ammanscap de la Bouchstrate a Gand”. Hij stelt voor de baljuw van Gent en de Raad van Vlaanderen in die zin zijn standpunt te laten bevestigen: ADN, B 17653, map „Gand” (originele brief op papier, Brussel 4 juni 1435).

(87) ADN, B 4072, f° 8 r°.

(88) ADN, B 4085, f° 21 r°.

(89) De rekening van algemeen ontvanger Jacques Van Screyhem over de jaren 1386-1387 vermeldt voor het eerst: „De le mayerie dou chastelet de Gand dont on soloit rendre 120 lb. par an, monseigneur l'a donné a Jaque Derbuer a rappel, et pour ce neant”: ADN, B 4075, f° 20 v°. Vanaf 1384 knoopte Jacob Van Hertbuer, samen met zijn collega deken van het eveneens politiek invloedrijke schippersambacht, Rogier Everwijn, in het geheim onderhandelingen aan met vertrouwelingen van hertog Filips de Stoute. Beiden vertegenwoordigden het oorlogsmoede gedeelte van de Gentse bevolking, dat bereid was zich na vijf jaar oorlog van de radicale partij, die hoofdzakelijk op wevers en op anglofielen steunde, te desolidariseren. Froissart omschrijft bij deze gelegenheid Everwijn en van Hertbuer als „deus vaillans hommes, sages et preudons, de belle vie et bonne, et de conversacion, de nacion et de linage moien, non des plus grans ne des plus petis de la dicte ville”: J. FROISSART, *Cbroniques*, [ed. G. RAYNAUD], t. XI, Parijs, 1894, pp. 285-293.

(90) ARA, Rk. AL, carton nr. 428, 4e doos, charter ad datum 17 maart 1402 (n.s.). Blijkens deze kwijting had de rekenkamer op 15 maart 1402 (n.s.) de bode Jehan le Petit van Rijsel naar de te Brugge verblijvende algemene ontvanger van Vlaanderen gestuurd: „nous lui escripsimes le trespassement Jaque de Herbeur de

de overige emolumenten (het vruchtgebruik van een domein te Astene en een jaarlijks pensioen) was dit ambt voor Jacob Van Hertbuer duidelijk een bron van inkomsten. Hij trad immers niet persoonlijk als amman op, maar verpachtte op zijn beurt het ambt, aldus bleef ons een contract van 19 juni 1392 bewaard waaruit blijkt dat Arend Vanden Damme het ammanschap voor 6 lb. 13 s. en 3 d. gr. (ongeveer 160 daglonen van een geschoold arbeider) per jaar van Van Hertbuer pachtte⁹¹. Deze Arend Vanden Damme nam effectief het ambt van amman waar, hij genoot er de inkomsten van, doch diende eveneens de lasten te dragen zoals blijkt uit een veroordeling die hij in 1399 opliep omdat hij enkele hem toevertrouwde gevangenen had laten ontsnappen⁹². Met ingang van 1411 wordt dit centrale ammanschap tegen 170 lb. par. per jaar verpacht⁹³. Een gevoelige verhoging die kan verklaard worden vanuit de aankoop door de hertog, in april 1407 van het ammanschap van de Oudburg in Gent, voorheen door Johan Sersymoens, Gents poorter, van hem in leen gehouden. Deze transactie geschiedde vanuit de bekommernis om duidelijkheid te scheppen in de verwarring die was gegroeid doordat de geografische afbakening van de verschillende ammanschappen in Gent niet langer voor iedereen duidelijk was⁹⁴, een kwestie waarover reeds in 1403 de top van de Bourgondische administratie was gemobiliseerd⁹⁵. Door deze aankoop, in feite ging het om een ruiloperatie: de hertog stond drie bunder moer in Moerbeke af in ruil voor het ammanschap en een eenmalige betaling door Johan Sersymoens van 414 gouden schilden (aan 40 d. gr. het schild), schiep de hertog duidelijkheid inzake de ammanschappen te Gent: „veullans ad ce pourveoir mesmement que ad present, tous les aultres ammansceips de notre dicte ville soient et appartienent a nous”⁹⁶. Het aldus door fusie vergrote centrale ammanschap werd

Gand, qui avoit tenu par don de notre dit seigneur la garde et mayrie du chastellet d'illec a sa vie, et qu'il fessist diligence de ycelle mayrie et gard qui sont du demaine de notre dit seigneur baillier a ferme au plus tost qu'il pourroit”.

(91) Ch. - L. DIERICKX, *op. cit.*, t. I, p. 138 en F. DE POTTER, *op. cit.*, dl. 1, p. 339.

(92) ARA, Rk. 14107, ongefolieerd, rekening van baljuw Dankaart van Ogielande, 13 januari - 5 mei 1399: Arend Vanden Damme „amman du chastelet de Gand” betaalt een compositie van 60 lb. par. omdat hij gevangenen heeft laten ontsnappen.

(93) ADN, B 4086, f° 12 v°.

(94) „li quel ammanscap est et s'estent en jurisdiction et congnoissance dedens notre ville de Gand entre les aultres ammansceips que avons en icelle, qui est et donne a nous et a noz subgiez d'icelle notre ville pluseurs fois grand trouble et destourbier, tant pour cause des metes et separations du dit ammanscap comme pour plusieurs drois et congnoissances que le dit Jehan a cause d'icellui a lui vuet maintenir et devoir appartenir”: RAG, Oostenrijks fonds, charter ad datum april 1407, overgeleverd in een vidimus door de Gentse schepenen d.d. 3 mei 1407.

(95) Op 21 mei 1403 had de rekenkamer namelijk uit Rijsel een bode naar de kanselier van Bourgondië (Jean Canard, bisschop van Arras) te Parijs gestuurd met brieven „faisant mencion du cerquemenege requiz par Jehan Sersimons de certain ammanscip qui s'estent en la ville de Gand”: ARA, Rk. AL, carton nr. 428, 5e doos, charter ad datum 30 mei 1403.

(96) RAG, Oostenrijks fonds, charter ad datum april 1407, op 21 april 1407 oorkonden Dankaart van Ogielande, baljuw van Gent en enkele leenmannen van de graaf in het leenhof van de Oudburg dat Jan Sersymoens en zijn erfgenamen

evenwel niet lang verpacht ; reeds op 1 oktober 1414 dwong de nood aan liquiden de hertog tot een verkoop van het ambt aan „Jehan Mainfroy, son orfevre et varlet de chambre” die er voor 600 gouden schilden levenslang kon over beschikken⁹⁷. Op 30 april 1415 verpachtte Jan Meynfroet het ammanschap aan Jan Van Caudenberg voor 140 lb. par. (= 280 daglonen van een geschoolde) per jaar⁹⁸. Na het overlijden van Meynfroet (1416) slaagde de vorst erin op 1 augustus 1417 dezelfde operatie door te voeren met Thierry Van Staveren eveneens kamerheer en goudsmid en Jaqueline Arnould, weduwe van Jehan Meynfroet. Beiden betaalden ditmaal zelfs 2.400 schilden (1.000 in goud en 1.400 aan 40 d. gr. VI.) „bailliee et delivree comptant en ses mains pour le mettre en ses coffres pour son dit voyage et armee”⁹⁹. Op 10 september 1417 verpachtte Thierry Van Staveren het ambt op zijn beurt voor dezelfde 140 lb. par. per jaar aan dezelfde Jan Van Caudenberg¹⁰⁰. Nadat het ammanschap in 1432 aan Van Staveren onttrokken werd wegens malversaties door zijn pachter¹⁰¹ vernemen we met ingang van 27 november 1442 dat het opnieuw verpacht werd aan Paul Vanden Verre voor de jaarlijkse pacht som van 19 lb. gr. of 228 lb. par.¹⁰² Deze hoge opbrengst moet voor de hertog doorslaggevend zijn geweest, vermits deze amman die omwille van ernstige professionele tekorten in 1446 door de Raad van Vlaanderen afgezet was, vrij vlot remissie van de vorst verkreeg en aldus in dienst bleef¹⁰³. In 1451 werd het ambt nog verpacht voor 440 lb. par. per jaar. Tijdens de opstand van Gent tegen Filips de Goede ontvluchtte de pachter evenwel Gent „comme les bailliz et autres officiers de monseigneur”. De opstandige stad inde toen de inkomsten uit het ammanschap voor eigen rekening. Na de onderwerping verkreeg de vorst evenwel terugbetaling van de aldus gederfde inkomsten en werd het ambt eens

voor hen waren verschenen om hun instemming met de transactie te betuigen : RAG, Oostenrijks fonds, oorkonde ad datum 21 april 1407.

(97) ADN, B 4088, f° 18 v°. In de verkoopakte raamt de vorst de jaarlijkse opbrengst van dit ammanschap op 160 lb. par. per jaar : ADN, B 1601, f° 54 r° en v°.

(98) Ch. - L. DIERICX, *op. cit.*, t. I, p. 138.

(99) M. MOLLAT en R. FAVREAU, *op. cit.*, t. III, pp. 54-55 en pp. 348-349. Aan deze transactie ging een schatting door de rekenkamer van de jaarlijkse opbrengst op 60 lb. gr. per jaar vooraf : ADN, B 5391, nr. 147991. Een copie van de verkoopovereenkomst in : ADN, B 1602, f° 10 v° - 11 r°.

(100) Ch. - L. DIERICX, *op. cit.*, t. I, pp. 138-139.

(101) *Ibidem*, p. 139.

(102) ADN, B 4101, f° 24 r°.

(103) ARA, Rk. 14115 (ongefolieerd) : rekening van baljuw Boudin De Vos, 10 januari - 9 mei 1446 : Paul Vanden Verre had Adriaan Voet die in de gevangenis op zijn executie wachte laten ontsnappen „pour laquelle cause l'ammann a esté despendu de son office de par messieurs du conseil et ung aultre par maniere de provision commis en son lieu, dont il a obtenu remission de notre dit tres redoubté seigneur et par ce est par mes dis seigneurs du conseil le dit amman remis en son office comme il estoit paravant”. Op 26 april 1446 bevestigde de Raad van Vlaanderen Paul Vanden Verre in zijn ammanschap door de vorstelijke remissiebrief die hij verkregen had te interineren : ARA, Rk. AL, carton nr. 113, 2e doos, oorkonde ad datum 26 april 1446.

te meer verpacht : tegen 360 lb. par. in 1453 en tegen 340 lb. par. in 1456¹⁰⁴.

Afgezien van de uitgesproken politieke motieven die Filips de Stoute er toe brachten deze inkomsten aan overdeken Jacob Van Hertbuer af te staan, overheerst voor de volgende decennia de indruk dat het de hertogen voor alles om het realiseren van een zo groot mogelijke geldelijke opbrengst om doen was. Het valt daarbij op dat verschillende transacties worden afgesloten met figuren die weliswaar tot de vorstelijke entourage behoren, maar waarvan toch evenzeer mag verondersteld worden dat ze omwille van hun koopkracht in aanmerking kwamen (zowel Meynfroot als Van Staveren waren goudsmiden). De professionele integriteit van deze figuren en van diegenen aan wie ze het ambt doorverpachtten was kennelijk aan deze pecuniaire dwangidee ondergeschikt. Het verwondert dan ook niet dat bij de particularistische reactie van 1477 zowel in het algemeen privilege als in het privilege voor Vlaanderen dat Maria van Bourgondië verleende van een algemeen verbod op het verkopen en verpachten van gerechtsambten sprake is¹⁰⁵.

We vermelden nog, aansluitend bij deze bespreking van de Gentse ammannschappen, het sinds het midden van de 13de eeuw tot een leen geworden, van de graaf in zijn leenhof van de Oudburg gehouden ambt van de „clerc van den bloede”. Afgezien van de gebruikelijke verheffingsgelden had de vorst derhalve geen uitzicht op inkomsten uit dit ambt. De erfelijke houders van dit leen waren van de 13de tot het einde van de 14de eeuw het geslacht der Serlennoots en sindsdien de families Soetamys, De Gheent, Van Liedekerke en Triest, vooraleer het leen in handen kwam van de familie Bette in 1475. Deze zou het tot het einde van het Ancien Regime behouden. Inhoudelijk bestond het klerkschap van den bloede uit een honorifiek gedeelte : de klerk van den bloede nam immers van zowel de vorst bij diens blijde intrede als van baljuws, ammans, sergeanten en schepenen bij hun ambtsaanvaarding de bij deze gelegenheid gebruikelijke plechtige eed af ; daarnaast was de klerk eveneens met het werk van griffier in criminele aangelegenheden belast. Als dusdanig was hij tot het bijhouden van verschillende registers verplicht : uiteraard het ballingboek en de registers van beboete veroordeelden, terwijl bij bepaalde fazen in de juridische procedure (het schouwen van lijken en verwondingen bijvoorbeeld) zijn aanwezigheid vereist was. Aan zowat al deze optredens waren financiële vergoedingen verbonden ; vermits het ambt evenwel in leen gegeven was maken zij geen onderdeel meer uit van het vorstelijk domein¹⁰⁶. Het in 1473 opgestelde register van de lenen en ach-

(104) ADN, B 4103, f° 33 v° - 34 r° en B 4104, f° 22 v°.

(105) Cf. W. P. BLOCKMANS, Breuk of continuïteit? De Vlaamse privilegiën van 1477 in het licht van het staatsvormingsproces, in : W. P. BLOCKMANS (red.), *Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden*, Kortrijk, 1985, [Standen en Landen, LXXX], p. 115 (artikel 17 in het algemeen en artikel 15 in het Vlaams privilege van 1477).

(106) Zowat alle aspecten van de Gentse klerken van de bloede, hun bevoegdheden, optreden en prosopografie werden uitvoerig behandeld in : V. FRIS, *Le clerc du sang à Gand*, in : *Annales de l'Académie d'archéologie de Belgique*, 1922, 6e s.,

terlenen gehouden van het leenhof van de Oudburg te Gent schat deze inkomsten op 36 lb. par. per jaar¹⁰⁷.

Een tweede ondergeschikt juridisch ambt te Gent, dat van weddebode, een gerechtsdienaar die bij een schuldenaar werd ingekwartierd om over de in beslag genomen inboedel te waken¹⁰⁸, was eveneens in leen gegeven, vanaf 10 oktober 1369 aan de familie Bruusch¹⁰⁹. Bedoeld leen „gisant le dit fief en la ville de Gand et appellé en flamand welleboodscip” werd aan diverse leden van hetzelfde geslacht doorgegeven vooraleer het op 10 augustus 1455 door algemeen ontvanger Laureins De Maech namens de vorst werd aangekocht voor de niet onaardige som van 26 lb. gr.¹¹⁰. Het duikt achteraf niet als ontvangst in diens rekening op, omdat de hertog enkel de dienst van het weddeboodschap ontvangt en in ruil daarvoor aan de houder van het leen een heleboel op een oude oorsprong wijzende verplichtingen van domaniale aard verschuldigd is. Men vindt deze alle opgesomd in de door Filips de Goede op 15 november 1421 bevestigde rechten van Jehan Bruusch, toenmalig houder van het leen. Diens opdracht wordt er in volgende bewoordingen in omschreven: „de chevaucier ou aler avecques lui ou cas toutesvoies que le dit bailli ou cellui qui est en son lieu le lui requiert, pour aidier a faire la dicte saisine, et icelle saisine faicte, icellui bailli lui enjoint et commande de garder, sequestrer et tenir les biens soubz lui au prouffit de nous”¹¹¹. In de aan-

t. X, pp. 199-235. Een voorbeeld van de effectieve betaling van dergelijke rechten treft men aan in de rekening van de Raad van Vlaanderen over de periode september 1440 - september 1441. De Gentse schepenen hadden immers Joos Van Steelant, deurwaarder bij de Raad uit Vlaanderen verbannen omdat hij op verzoek van het Brugse Vrije „il avoit mis a execucion sur les diz de Gand certaines lettres patentes de mon avant dit seigneur”. De raad stuurde daarop op 26 september 1440 een memorandum betreffende deze zaak naar de te Brussel verblijvende vorst, samen met een copie van de verbanning. Voor dit afschrift betaalde de ontvanger van de Raad: „VIII s. [par.] au clerck du sang de la dicte ville de Gand pour la copie du dit tiltre”: ARA, Rk. 21809, f° 7 r°.

(107) ARA, Rk. 1089, f° 163 v° - 164 r°.

(108) Cf. de definitie van dit ambt bij F. DEBRABANDERE, *Stallaert's glossarium van verouderde rechtstermen (Stallaert, deel III)*, Handzame, 1974, kol. 697-699: te Gent blijkt dit ambt voornamelijk op civiele zaken betrekking te hebben en meer bepaald op het ten uitvoer brengen van pandingen, elders wordt een weddebode eveneens belast met het toezicht op misdadigers voor ze voor de baljuw verschijnen. Aanvankelijk moeten er in Gent drie weddeboodschappen functioneerd hebben, cf. een nota uit ca. 1317 uitgegeven bij V. GAILLARD, *Archives du conseil de Flandre ou recueil de documents inédits*, Gent, 1856, p. 91.

(109) RAG, Oostenrijks fonds, charter ad datum 10 oktober 1369.

(110) Cf. de rekeningen van de *relevia* betaald voor de lenen gehouden van het leenhof van de Oudburg: ARA, Rk. rolrekening 1916 (voor de jaren 1405-07) en nr. 1930 (voor 1430-32). De transactie van 1455: RAG, Oostenrijks fonds, charter ad datum 10 augustus 1455.

(111) In ruil voor elk optreden als weddebode ontvangt de ambtenaar in kwestie 5 s. par., daarnaast zijn aan zijn functie volgende erfelijke jaarlijkse rechten verbonden: 24 hoed haver en 6 s. par. op de spijker van Gent, 5 s. par. op het ammanschap van Gent „que l'en appelle chastellet sur le Cornaert” en 21 vaten mout op de brieven en de spijker van Aalter, daarenboven hebben de leenman en zijn paard recht op voedsel en drank in het hotel van de vorst te Gent (of in de Sint-Baafs-, Sint-Pieters- of Bijlokeabdij) wanneer deze laatste er verblijft: RAG, Oostenrijks fonds, oorkonde ad datum 10 augustus 1455; aangehecht origineel van

koop van 1455 mag vermoedelijk de bedoeling onderkend worden om de archaïsche rechten verbonden aan het ambt en de omslachtige reeks van verplichtingen op het domein weg te saneren. Deze hadden immers bij de aanvang van de Bourgondische periode tot enige boekhoudkundige verwarring geleid ¹¹².

5. BESLUIT

Bij de aanvang van deze bespreking van enkele elementen uit het oude vorstelijk domein in de stad Gent formuleerden we de werkhypothese dat een optreden als ontvanger of bedienaar van deze rechten of ambten op een politiek engagement ten voordele van de vorst zou wijzen. Er bleken in de praktijk evenwel weinig feiten die deze stelling konden schragen aanwijsbaar. Doordat belangrijke domaniale functies als erfelijk leen gehouden werden en de vorst er derhalve niet vrij kon over beschikken om ze aan figuren die aan zijn zaak verknocht waren, toe te spelen, stelden we zelfs het tegendeel vast. Het in geld uitgedrukte belangrijkste onderdeel van de oude vorstelijke domeininkomsten, de oude tol „*infra oppidum Gandense*”, tijdens de Bourgondische periode beter bekend als de tol van Aishove, was zelfs in handen van het Gents patricisch geslacht Vander Zickelen, bij wie een anti-Bourgondische reflex bijna tot een erfelijk gegeven was geworden. Of de querulente Utenzwane's, erfelijke ontvangers van de Gentse spijker, tot de meest efficiënte beheerders van een dergelijke inkomstenbron behoorden, kan eveneens betwijfeld worden. In feite stond de vorst enkel het centrale ammanschap en de „garde du chastelet” te Gent ter beschikking om er gezagsgetrouwe volgelingen mee te belonen. Wat dan nog slechts eenmaal met uitgesproken politieke motieven gebeurde, met name in het geval van Jacob Van Hertbuer, amman „*par don de monseigneur*” van 1386 tot aan zijn overlijden in 1402. Van diens opvolgers als ammans mag verondersteld worden dat hun financiële welstand eerder dan hun verknochtheid aan de vorst (al kan men in enkele gevallen op bindingen met het hotel van de hertog wijzen) voor de laatste als motief voor het toewijzen van het ambt van amman zal gegolden hebben.

Bij de analyse van de stedelijke politiek inzake het verstrekken van giften en presenten stelden we een sterke mate van autarktie vast, die scherp contrasteert met wat voor andere steden uit de Bourgondische Nederlanden kon worden vastgesteld. In tegenstelling tot bevindingen voor steden als Rijsel en Sint-Omaars, waar politiek machtigen gelieerd met de centrale staatsmacht de stedelijke gemeenschap in een patronageverhouding hadden gedwongen en zich fors voor hun tussenkomst ten voordele van de

15 november 1421. In totaal zijn aan de definitieve aankoopakte van 1455 niet minder dan elf retroakten waarvan de oudste uit 1317 dateert verbonden. Samen laten ze toe de historiek van dit relatief ongekende ambt tijdens de late middeleeuwen te reconstrueren, we hopen er in een latere aparte bijdrage op te kunnen terugkomen.

(112) *Ibidem*, aangehechte originelen d.d. 14 november 1388 en 20 juli 1389.

betrokken stad bij de vorst lieten betalen, stelden we voor Gent een volledige afwezigheid van dergelijke verschijnselen vast¹¹³. Althans tot aan de voorlopige overwinning in 1453 van de centrale staat, nadien komen ze wel, zij het dan erg sporadisch voor. Hoe moet men dit verklaren? Ongetwijfeld speelt de omvang van de stad die spijs een vermoedelijke terugloop van haar bevolkingsaantal, toch nog de grootste stad in de Bourgondische Nederlanden bleef, een erg belangrijke rol. We hopen elders aan te tonen dat de specifieke Gentse politieke organisatie, die na Doornik en tot aan Gavere (van 1385 tot 1453) door de bijna absolute greep van de drie leden van de stad (poortერი, kleine neringen en weverij) werd gekenmerkt, evenzeer ter verklaring van een dergelijke gang van zaken kan worden ingeroepen. Dit regime der drie leden, dat na enige tijd niet alleen greep had verworven op het strikt politieke besluitvormingsproces, maar zowat alle belangrijke takken van het maatschappelijk leven in de stad beheerste of op zijn minst beïnvloedde, berustte op een weloverwogen evenwicht tussen sociaal-economische belangengroepen, wier onderlinge strijd aan de 14de eeuwse geschiedenis van de stad haar turbulent karakter had gegeven. Een dergelijk evenwicht, dat zich vertaalde in het proportioneel opsplitsen van politieke mandaten en van administratieve ambten over vertegenwoordigers der drie leden, bevatte afdoende verweermiddelen opdat conflicten van buitenuit, bijvoorbeeld via bedienaren van vorstelijke domaniale ambten, zomaar konden worden geïntroduceerd. In de loop der jaren '40 kon Filips de Goede overigens ten overvloede ervaren, hoe een politiek gesteund op de voor de Bourgondische staat vertrouwde informele manieren van machtsuitoefening, én op het behoedzaam binnenloodsen van zijn partijgangsters in het stadsbestuur, op dit evenwicht stukliep, zodat enkel een open militair conflict met het Gentse particularisme als mogelijk bleef overblijven.

Dat het optreden van Van Hertbuer als amman geen reactie uit particularistische middens opriep, mag precies aan het hoger inschatten van de nood aan interne politieke stabiliteit worden toegeschreven. In het kader van een dergelijk scenario was een cohabitation met een deken van de beenhouwers, het weze dan een ondubbelzinnige vorstelijke partijganger, waardevoller dan een open conflictsituatie.

Zo er al sprake is van enig planmatig beheren van het vorstelijk domein te Gent blijkt dat financiële overwegingen aan de kant van de vorst doorslaggevend waren. Een systematisch aanwenden van het domein in politieke zin om er een wapen in de strijd tegen het Gents particularisme van te smeden, lijkt ons niet bewijsbaar. De vorst beschikte namelijk in instellingen als de Raad van Vlaanderen en in zijn fiscale politiek over betere wapens om weerwerk te geven. Dat omgekeerd de stad gepoogd heeft, om het vorstelijk domein net als de vorstelijke ambtenaren aan haar jurisdictie te onderwerpen, wat steevast kon rekenen op een heftige reactie van de juristen van de Raad van Vlaanderen voor wie de juridische en

(113) A. DERVILLE, *Les pots-de-vin dans le dernier tiers du XVe siècle (d'après les comptes de Lille et de Saint-Omer)*, in: W.P. BLOCKMANS, *1477...*, pp. 462-464, en M. BOONE, *op. cit.*, band 2, p. 144-145.

politieke consequenties van een dergelijk streven duidelijk waren, is daarmee niet in tegenspraak. De herhaalde waarschuwingen die de Raad dienaangaande aan de hoogste geledingen van de Bourgondische staat doorstuurde, en waar we in de inleiding bij stilstonden, lijken dan ook in grote mate op rekening van deze begrijpelijke bezorgdheden bij de raadsheren te schrijven.